www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Antolojik Bir Tezkire Olarak Zübdetü'l-Eş'ar*

Zübedetü'l-Eş'ar as an Anthological Tezkire

Bekir Kayabaşı** - Hasan Kavruk***

Abstract: Kafzade Faizi is one of the well-known poets of the 17th century. He is a biographer who participated in the social gatherings of the Sultan, associated with the great poets of his time, and had the opportunity to get to know them closely. Tezkire (Arabic: تذكرة from Arabic "tadhkirah" meaning "(something) that causes one to remember" or a "memorandum," is a form of biographical compendium which originated in Iran and then flourished and spread all over the Islamic world. The tradition of authoring tezkires started in the fifteenth century in the classical Turkish literature and continued for centuries. Zubdetu'l Ash'ar (الاشعار زیدت) written by Faizi, stands out as a new type of tezkire. In a classical tezkire, a certain poet is briefly introduced, his poems are praised and then it is concluded by presenting a few short examples of his poems. Faizi kept the sections introducing the poets very short, but gave plenty of examples for their poems. Faizi ordered the poets in his tezkire alphabetically. Although the original manuscript of Zubdetu'l Ash'ar written by Kafzade Faizi has not survived, many of its copies are available in various libraries today. Faizi influenced many other poets and pioneered the writing of anthological tezkires similar to Zubdetu'l Ash'ar. The book of Zubdetu'l Ash'ar is a very comprehensive literary work with thousands of couplets written by more than five hundred poets. Faizi gave brief information about the poet he selected, and noted his views on the poetry next to the poem he had chosen from that poet. These notes help us have an idea, however vague, of Faizi's view of poetry and specific poets. In his book, Faizi included not only the works of Anatolian poets but also hundreds of couplets from many poets from outside Anatolia who wrote in Turkish. As such, Zubdetu'l Ash'ar can be viewed as a very comprehensive work that reflects the Turkish literature of its time quite accurately.

Structured Abstract: Since the authors of tezkires, one of the most important sources of our classical literature, are also poets, their selected poems and comments on poets reflect their understanding of the

* Bu çalışma Prof. Dr. Hasan Kavruk'un danışmanlığında 1997 yılında Dr. Bekir Kayabaşı tarafından İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "Kâf -zâde Fâ'îzi'nin Zübdetü'l Eş'ârı" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Asst. Prof. Dr. Adıyaman University, Faculty of Education, Department of Basic Education
ORCID 0000-0003-3896-6305
bkayabasi@adiyaman.edu.tr

*** Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Prof. Dr. İnönü University, Faculty of Education, Department of Social Sciences and Turkish Language Teaching
ORCID 0000-0001-6352-4985
hasan.kavruk@inonu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kayabaşı, B. & Kavruk, H. (2020). Antolojik bir tezkire olarak Zübdetü'l-Eş'ar. *Turkish Studies - Language*, 15(3), 1319-1338. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.45485>

Received/Geliş: 25 July/Temmuz 2020

Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2020

CC BY-NC 4.0

poetry of their periods. The fact that almost every tezkire writer was both a patron of a literary community and a professional expert helped them receive the encouraging support of these literary and professional communities during the creation of their tezkires. Both in the preface of their tezkires and when they felt such an explanation was necessary, they explained in detail the reasons for writing their tezkires. In these sections, which are similar to the preamble sections of mathnawis, writing the tezkire is usually attributed to the encouragement of a friend who emphasizes that it is difficult to distinguish between good poetry and bad poetry during a conversation. Or on the contrary, the copyright process is initiated at the request of an elderly esteemed person. Regardless, the basic incentive is to create a work that will highlight the true poet by distinguishing him from a simple rhymester. Zubdetu'l Ash'ar features poets not found in other tezkires. The poets found only in Zubdetu'l Ash'ar are Abdî (ser-hoş), Abdî (Kıvalı-zade) Alî (Peder-i Nevî), Aşkî(Yeniçeri), Bahayî, Beyanî(sipahi), Deyrî, Dem'î, Fatihi(Şeyh-zade), Fehmî, Fehmî (Bolulu), Feragî (Sümbül Memi), Ferîdî(Kahhal-zade), Feyzî(Haydar-zade), Feyzî, Haşimî(Emir Haşim), Hatayî(Şah İsmail) Hayalî(Nevayî), Hzrî(Yenihasarî), Hıbrî, Hicrî, Hubba Hatun, Kabilî, Levendî, Lütî(Nevayî), Mecazî, Mehmed Beg, Meylî(Galatavî), Muhlisî, Nesîmî(Emir Ahmed), Niyazî, Reşadî, Rindî(Peder-i Veysî), Sadık, Safî(Bergamalı), Surûrî, Süheylî, Şeyhî, Şuhûdî, Şükrî, Uyunî, Talib, Vahdetî(Bağdatlı), Vahidî(Mürekkеbci-zade), Vahidî, Visalî (Karamanlı), Yusuf Beg (Horasanlı), Zariî, and ziyayî.

In order to have a history of literature with a critical point of view based on a philosophy, we had to wait for the Republican period. However, the view of literary histories written in the Republican period on old literary products was an extension of the author's individual worldview; classical works of art have been perceived as either a material of criticism or a field of sacred faith. Studies on the formation, development and inner world of classical poetry have been neglected.

When we examine the poems that are the common property of Islamic culture, we see that poets are divided into two parts: those who benefit from this common heritage and those who contribute to the heritage. Like any other popular commodity, poetry attracted the attention of the masses. This intense interest positively influenced his approach to poetry, and everyone who held a pen started to write poetry. In the first tezkires written in the classical world, where thousands of poets from every position and position displayed their skills, poets were listed starting with the Sultans.

In his tezkire written for this purpose, we see that Faizi followed a different path compared to the tezkires before him. Faizi produced a type of work that would be called an "anthology" today. This is a compilation that shows the view towards poetry and poets held by Faizi, and therefore, the professional group he was involved in. In this work, where there are only small fragments of information about the poets in the margins, it is still possible to find some information to shed light on the poetry of the period.

Zubdetu'l Ash'ar is an anthology that does not include much prose. However, the notes he wrote next to some couplets and the poets he selected provide some interesting data about his period. He also valued the poets considered great by all tezkire writers and selected a high number of poems from poets such as Fuzuli and Baki. Besides this, he included dozens of poets not mentioned in other tezkires. The names of some poets, their literary works and examples of their poems have only been able to survive to this day thanks to Kafzade Faizi's work. Kafzade Faizi was very meticulous in his selection of poems, compared the divans (collected poems) when examining them, and put together the results of this careful study in the form of an anthology. In this respect, we can say that Kafzade Faizi was the literary critic of his period. There is no doubt that young people of the period eager to write poems who read Zubdetu'l Ash'ar suddenly encountered the selected couplets of hundreds of poets. The interaction between the poets can be better understood when the work is examined carefully. Zubdetu'l Ash'ar presents some important criteria about the poetic preferences of the Classical Turkish literature without making lengthy explanations, and conveys Kafzade Faizi's view of poetry and poets of the period quite reliably.

Keywords: Faizi, Zübdetü'l-eş'ar, tezkire, poet, poem

Öz: Kafzade Faizi(öl 1622), 17. Yüzyılın tanınmış şairlerinden ve tezkire yazarlarından. Sultan meclislerinde yer almış ve devrinin büyük şairleri ile aynı mekânı paylaşmış, onları yakından tanıma imkânı bulmuş bir sanatkârdır. Tezkire, bir biyografik eser türü olarak ilk kez İran' da yazılmış olsa da daha sonra diğer İslam ülkelerinde yaygın hale gelmiş bir edebi üründür. Tezkire yazma geleneği Klasik Türk edebiyatımızda on beşinci yüzyılda başlamış yüzyıllar boyu devam edegelmiştir. Faizi'nin yazmış olduğu Zübdetü'l- eş'ar yeni bir tezkire türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik tezkirelerde şairler hakkında bilgi verilir ve şiirleri övülür, daha sonra şiirlerinden kısa örnekler alınarak konu tamamlanır. Faizi, tezkiresinde alfabetik olarak dizdiği şairler hakkındaki bilgiyi sınırlı tutmuş bununla birlikte şiirinden bol örnek almıştır. Zübdetü'l-eş'ar'ın Kaf-zade Fa'izi tarafından yazılan orijinal nüshası günümüze ulaşmamış olmakla birlikte onlarca kopyasını kütüphanelerde bulmak mümkündür. Faizi, kendinden sonra gelen birçok şairi etkilemiş ve Zübdetü'l-eş'ara benzer antolojik tezkirelerin yazılmasına öncülük etmiştir. Zübdetü'l eş'ar beş yüzden fazla şairden, binlerce beytin yer aldığı oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Şairler hakkında kısa bilgiler vermiş, şiiri hakkındaki görüşlerini kimi zaman O şairden seçtiği şiirin kenarına not düşerek vermiştir. Faizi'nin yazdığı bu notlar çok olmasa da yazarın şiire ve şaire bakışı hakkında günümüze kadar ulaşan bir fikir vermektedir denilebilir. Faizi, yalnızca Anadolu sahası şairlerini kitabına almamış, Anadolu dışında Türkçe yazan birçok şairden de yüzlerce beyit örnek seçmiştir. Bu bakımdan Zübdetü'l-eş'ar Türk Edebiyatı için oldukça kuşatıcı bir çalışmadır denilebilir.

Anahtar Kelimeler: Faizi, Zübdetü'l-eş'ar, tezkire, şair, şiir

Giriş

Zübdetü'l-eş'ar 17. yüzyıl şairlerinden Kafzade Fa'izi(öl.1622)tarafından yazılmış bir eserdir. Kafzade Fa'izi genç yaşta ölmüş olmasına rağmen devrinde tanınmış ve hem devlet ricali hem de şairler tarafından saygı görmüş bir şairdir. Sultan II. Osman(1618-1622) katledildiğinde sarayda bulunan az sayıda şairden birisi olduğu kaynaklarda aktarılır. (Küçük, 2001) Zübdetü'l-eşâr'da yer arasında en eskisi Adni Mahmut Paşa'dır. H.879/M1474 (Kayabaşı, 1997, s. 396). Fa'izi, 15. yy'den başlayarak kendi hayatta olduğu döneme kadar 517 şairi tezkiresine almıştır. Son derece geniş Osmanlı coğrafyası yanında, Horasan, Çağatay, şairlerini de tezkiresine almayı ihmal etmemiştir. Türk dili ve edebiyatı tarihi açısından büyük ehemmiyeti haiz Ali Şir Nevayi(öl.1501)'yi tezkiresine almış ve adı geçen şairden 201 beyit seçmiştir.

Bu kadar geniş bir coğrafyadan, büyük bir titizlikle (Gibb, 1905, s. 204) seçtiği şairlerden bir kısmı diğer tezkirelerde mevcut değildir. (İpekten, 1988). Yalnızca Zündetü'l-eşar'da bulunan şairler şunlardır: Abdî (ser-hoş), Abdî (Kınalı-zâde) Alî (Peder-i Nev'î), Aşkî(Yeniçeri), Bahayî, Beyanî(sipahi), Deyrî, Dem'î, Fâtihi (Şeyh-zâde), Fehmî, Fehmî (Bolulu), Ferâğî (Sümbül Memi), Ferîdî, (Kahhâl-zâde), Feyzî (Haydar-zâde), Feyzî, Hâşimî (Emir Hâşim), Hatayî (Şâh İsmail) Hayalî, (Nevâyî), Hızrî (Yenihisarî), Hıbrî, Hicrî, Hubbâ Hatun, Kâbilî, Levendî, Lutfî (Nevâyî), Mecâzî, Mehmed Beg, Meylî (Galatavî), Muhlisî, Nesîmî (Emir Ahmed), Niyâzî, Reşâdî, Rindî (Peder-i Veysî), Sâdık, Sâfî (Bergamalı), Surûrî, Süheylî, Şeyhî, Şuhûdî, Şukrî, Uyûnî, Tâlib, Vahdetî (Bağdatlı), Vâhidî (Mürekkabci-zâde), Vâhidî, Visâlî (Karamanlı), Yusuf Beg (Horasanlı), Zarifî, Ziyayî .

Yukarıda isimleri anılan şair hakkındaki bilgi tezkireler içerisinde sadece Zübdetü'l-eş'ar'da bulunmaktadır (İpekten, 1988). Buna ek olarak Faizi, hemen hemen bütün yakınlarını tezkiresine almıştır. Dedesi Şemsuddin Kaf Ahmed Efendi(öl.1598), babası Feyzullah

Efendi(öl.1611) gibi. Ayrıca Faizi, yakın arkadaşı Nev'i-zâde Atayı(1635)'nin dedesi Ali Efendi(öl.1544)'nin tezkirelere geçen tek beytini Zübdetü'l-eş'ar'a aldığı da görülmektedir (Kayabaşı, 1997, s. 432). Kafzade Faizi, eserini nasıl oluşturmuş, diğer biyografik eserlerden farkı nedir? Fai'zi, biyografik bir eser olan Zübdetü'l-eş'ar'ı oluştururken nelere dikkat etmiştir? Fa'izi'nin şiir hakkındaki düşüncesi nedir? Zübdetül'l-eş'ar'da edebi eleştiri yapılmış mıdır? Bu çalışmanın sınırları içerisinde yukarıdaki soruların cevapları araştırılacaktır.

A.Faizi'nin Şiir Seçiminde Kullandığı Ölçütler

Kaf-zade Fa'izi, şiir seçiminde edebi kaygılar yanında kişisel dostluklarına da değer verdiğini göstermiştir (Nevi-zade, H.1268, s. 661). Tezkiresine aldığı 517 şairin kimisinden bir beyit alırken kimisinden de yüzlerce beyit aldığı görülmektedir. Tezkirede yer alan şairlerden yüz yetmiş üçünden yalnızca bir beyit örnek olarak seçilirken on üç şairden seçilen örnek sayısı yüz beytin üzerindedir. Fa'izi'nin yüz beyit üzerinde örnek aldığı şairler şunlardır: Baki(öl.1600), Haleti(1631), Zati(öl.1546), Rızayî(öl.1644), Sami(1645), Abidi, Atayı(öl.1635), Fuzuli(öl.1556), Nadiri(öl.1627), Necati(öl.1509), Ali Şir Nevayî(öl.1501), Nev'i(öl.1599), Şeyhülislam Yahya(öl.1644) (Kayabaşı, 1997, s. 30).

Baki ve Haleti'den seçtiği beyitler neredeyse bir divançe olacak hacimdedir. Bunun yanında Çağatay sahasının meşhur şairi Ali Şir Nevayî'den iki yüz bir beyit seçmiş olması da oldukça dikkat çekicidir.

I. Şairlerin aynı maznunu kullandığı beyitleri seçilmiştir.

Kaf-zade Fa'izi şairlerin divanlarını ve yahut şiir mecmualarını titizlikle tarayıp aynı mazmunun kullanıldığı beyitleri eserine alamaya özen göstermiştir.

Zati'nin “ ne yeller esdi geldün bu yana” ibaresini kullandığı beyitlerini seçmesi buna iyi bir örnektir.

“ben gubârı gördi kûyında o hattı anberin

Didi miskin kangı yeller esdi geldün bu yana” (Kayabaşı, 1997, s. 296)

“Merhaba ey bûy-ı zûlf-i dil-rübâ

Kangı yeller esdi geldün bu yana” (Kayabaşı, 1997, s. 296)

Zati'den alınan aşağıdaki iki beytinde ok sözcüğünün iki farklı kullanımını görmekteyiz.

“sahrâda kim ok atdı güzeller nişâne hayf

âşıkları koyub okı yabane atdılar” (Kayabaşı, 1997, s. 299)

“bir kimse bilmez okların kande olduğu

Bu şehr-i dilde geldiler ey şüh yatdılar “ (Kayabaşı, 1997, s. 299)”

Yine Zati'den seçilen aşağıdaki iki beyit, kol ve muska sözcüğünü işlemesi bakımından dikkat çekicidir.

“zerrin hamâyilün kolını saldı boynuna

Ey sîm-ten meğerki mücerreb duası var” (Kayabaşı, 1997, s. 299)

“didi dil-ber seni öldürmeğe kudret bulayın

Nüşa yaz kollarına kuvveti bâzûya getir” (Kayabaşı, 1997, s. 299)

Yine Sa’î’nin aşağıdaki iki beytinde benzer mazmunların işlendiğini görüyoruz.

“yārāna keyf virmedi diyü şarāb-ı nāb

mejdāna kor efendi gümüş hokkasın habāb” (Kayabaşı, 1997, s. 334)

Yukarıdaki beyitte güzel bir hüsn-i talil sanatı ile habab “ mejdāna kor” ibaresini kullanmıştır.

“oldı āvāre-i cām-ı leb-i cānāne habāb

zekānı yādına başın kodı hābab” (Kayabaşı, 1997, s. 334)

Yukarıdaki beyitlerde konu işleniş ve kafiye benzerliği dikkati çekmektedir. Bu beyitlerin seçilmesi ve tezkireye alınırken arka arkaya konulması Fa’iz’inin tezkiresine aldığı şairlerin divanlarını çok iyi incelediğini göstermektedir.

Şerif Sabri’nin aşağıdaki beyitlerinde yine benzer mazmunlar kullanılmış ve Fa’izi bu iki beyti tezkiresi için seçmiştir.

“her top-ı felek köp adū sözi vefāda

bir başı ile kendin urur nice alaya (Kayabaşı, 1997, s. 374)

“gam-ı gīsū-yı tug ile adū divāne olmuşdı

aceb mi ana zencir ursa her top-ı şerer-bārı (Kayabaşı, 1997, s. 375)

II. Benzer konuları işleyen şairler seçilmiştir.

Zübdetü'l-eşar antoloji niteliğinde bir eser olmasına rağmen eserin kenarına eklenen ufak notlarla eser bilgi açısından zenginleştirilmiştir. Bu derkenarlar XVII yüzyıl şiir anlayışını ve şiire bakış açılarını anlamamız için bize yardımcı olacak ipuçları sunmaktadır. Bu der-kenarları şu şekilde tasnif etmek mümkün görünmektedir:

a.Beyitlerde deyimlerin kullanılışı ile ilgili der-kenarlar

b.Bir kısım halk inançlarının şiirde kullanılışı ile ilgili der-kenarlar.

c.Bazı fiillerin orijinal kullanılışı ile ilgili der-kenarlar.

ç.İkilemelerin kullanılışı ile ilgili der-kenarlar.

d.Teşbih unsurlarının kullanılışı ile ilgili der-kenarlar.

a.Beyitlerde deyimlerin kullanılışı ile ilgili derkenarlar

Şiir kenarına düşülen notlarda en dikkat çekici husus beyitlerde kullanılan deyimlere ve kullanış biçimine dair bilgileri ihtiva etmesidir. Der-kenarların ışığı altında bu deyimler ve kullanan şairleri şöyle sıralayabiliriz (Aksoy, 1984)

1. “Ağzını açtırmak: Der-kenar “ Ağzını açdırmağı Haleti efendi dahı eyitmişdür mahallinde mezkûrdur.” (Kaf-zade, s. 6b) Bu der-kenar Kemal Paşa-zade’nin şu beyitleri yanında yer almaktadır.

“çıkmasun âhum odi agzumı açdurma benüm

yakmasun sūz-ı derūnum seni söyletme beni” (Kayabaşı, 1997, s. 139)

“ağzını açtırmak” deyimini Azmi-zade Haleti şöyle kullanmıştır.

“ güftāra gelse la’l-i lebi cān-feşān olur

bir pāre ağzın açmasa kan üzre kan olur” (Kayabaşı, 1997, s. 238)

Her ne kadar beyitlerde ağız açma deyiminin öznesi farklı olsa da eylem birliğinden dolayı bir etkilenmeden söz edilebilir.

2. “ayağı yer basmak” Deyimin aslı ayağı yere basmaz şeklinde olsa da şiirde bu şekilde kullanılmamıştır. Emri’nin :

“benzer didiler zülfine ol hūb hıtānun

yir mi basar ayağı bu şevk ile humānın” (Kayabaşı, 1997, s. 152)

Emiri’nin yukarıdaki beyti yanına düşülen notta şöyle yazmaktadır: ”Necati “ber-dār”da Nev’i “kadehde” eyidür.” (Kaf-zade, s. 9b) Der-kenardan anlaşıldığı üzere şairlerin şiirleri kafiyeleri ile anılmaktadır ve benzer kullanımın iki farklı şairde bulunduğunu belirtmek dönemim şiir yaklaşımı için ilginç bir değerlendirmedir.

Necati’nin beyti:

“ ayağı yir mi basar zülfüne ber-dār olanun

zevk ü şevk ile vürür cān u seri döne döne” (Kayabaşı, 1997, s. 542)

Necati’nin “döne döne” redifli bu gazeli oldukça meşhurdur. Görüldüğü üzere bu kinayeli kullanım yalnızca Necati’ye mahsus değildir. Fa’izi, “ayağı yer mi basar” kullanımını orijinal bir şekilde işleyen ünlü İranlı Şair Molla Cami’nin beytini derkenarda vermeyi ihmal etmez.

دست کردهم بسر تو راه پویندن

بزمینم نیاید پای ان شادی از (Kaf-zade, s. 9b)

“ey Abidī ayağı yir mi basar ata binüp

kolların çikindeli ol şeh-i hurşid-rikāb (Kayabaşı, 1997, s. 390)

3. “başkaldır-, baş koy”-: Der-kenar “Baş kaldırmağı Ahi ve Baki ve Cemali ve Haleti efendi, Kadri ve Veysi eyitmişdür mahallinde mezkûrdur” (Kaf-zade, s. 8b). Bu der-kenar Emri’nin şu beyti yanına kaydedilmiştir:

“baş koyup hum ayağına küp düşer mey-hāneye

leblerün şevkine emrī baş kaldurmaz içer (Kayabaşı, 1997, s. 150)

Ahi'nin beytinde de “başkaldırma” deyimini kullanılmıştır ama anlamı biraz farklıdır. Ahi'nin beyti:

“bâdeden başını kaldırmaz habâb-ı mey gibi
la'l-i nâbun şevkine âhî düşübdür bâdeye (Kayabaşı, 1997, s. 163)

Baki, aynı deyim kullanırken telmih unsuru olarak “nergis” sözcüğünü de anlam dünyasına eklemiştir.

“ayağı elde ıyş eyler çemende başkaldırmaz
sunılmış sagar-ı işret ezelden nergis-i meste” (Kayabaşı, 1997, s. 196)

Veysi “başkaldırmak” deyimini Ahi ile aynı tarzda işlemiştir. Burada “başkaldırmak” müptela olmak anlamına gelmektedir.

“ben nice baş kalduram cām-ı şarâb-ı nâbdan
üstüme durmaz çeker cellâd-ı devrân tîg-i gam” (Kayabaşı, 1997, s. 592)

Kadri “baş koyma” deyimini kullanmıştır. Kadri'nin beyti aşağıdadır:

“âheng-i ceng eylese başlar kesüp hemân
ol dem önünde baş koya pençe-i pehlivân” (Kayabaşı, 1997, s. 463)

4.”başında değil mi” Der-kenar: “başında degül mi”yi Safî “kine”de Kirâmî “Şem’î” de eyidür mahallinde mezkûrdur” (Kaf-zade, s. 15a).Yukarıdaki der-kenar Baki'nin şu beytinin yanında kaydedilmiştir.

“kendi başında degül mi n’çün ol meh bilmez
dil-i miskine ne bend itdüğünü ol kākül (Kayabaşı, 1997, s. 188)

Safî, bu deyim değişik bir şekilde kullanmıştır. Baki'nin soru eki Safî’de mevcut değildir. Safî deyim şöyle kullanmıştır:

“destârı içre saklasa afyonı ehl-i keyf
ta’yîb itmezüz anı hep başumuzdadur” (Kayabaşı, 1997, s. 370)

Kirami ise Baki'nin kullanımını tercih etmiştir. Yalnız “degül” yerine “yok sözcüğünü kullanmıştır:

“kirâmî kendinün başında yok mı âteş-i hicrân
ni’çün bilmez benüm ahvâlümü ol şem’-i bezm-ârâ” (Kayabaşı, 1997, s. 469)

5. “Birbirine girmek” Der-kenar: “birbirine girmeği Hazret-i üstâd “âb u dil”de eyidür” (Kaf-zade, s. 9a) Bu not Emri'nin aşağıdaki beytinin yanında yer almaktadır.

“halka halka oldı âşıklar saçun tahtında dün
âkıbet birbirine girdiler zencîrveş” (Kayabaşı, 1997, s. 151)

Fa’izi'nin hazret-i üstat dediği şairin Şeyhülislam Yahya Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

“birbirine girdiler dolablarla âblar

āblar gālib olunca döndiler dolablar” (Kayabaşı, 1997, s. 619)

6. “Çeragı anda yakmak” Der-kenar: “Necatī “lāle vü mäh”da ve Kadri “bir Şem’ bir kibrit” de çeragı andan yakmağı Bākī efendi “mäh u mihr”de eyitmişlerdür” (Kaf-zade, s. 7a)

Yukarıdaki not Edibi’nin şu beyti kenarında yer almaktadır:

“sürāhi döndi bezm-i meyde bir şem’-i fūrūzāna

yakar anda çerāğı meclis-i ‘işretde peymāne (Kayabaşı, 1997, s. 141)

Edibi’nin beytinde çeragı yakan peymanedir. Necati ise konuyu başka bir boyutta ele almıştır. Necati’de çeragı yakan “lāle”dir. Necati’nin beyti:

“mäh-ı hüsün şevki ile sinesine yakdı dāg

lāle dahı mihr-i mäh-efzūndan yakar çerāg” (Kayabaşı, 1997, s. 539)

Su’di-zade Kadri Çelebi’de ise kullanım biraz daha değişmiştir. Bu defa yakma işleminin faili şem’-i Cem’dir. Deyim telmih sanatı ile desteklenmiş görünmektedir.

Kadri Çelebi’nin beyti:

“yakma kibrit-i ahmerden çeragı şem’-i Cem

zer-feşān olmazdı meclisde virüp her yana şem’ (Kayabaşı, 1997, s. 464)

Baki de ise fail mah-ı enverdir. Deyim kullanım açısından Necati Bey’in beytini hatırlatmaktadır..

Baki’nin beyti:

“sīnesine yakmada şem’-i ruhun şevk ile dāg

mäh-ı enver mihr-i ‘ālem-tābdan yakar çerāg (Kayabaşı, 1997, s. 184)

7. “Dil dökmek” Der-kenar: “ dil dökmēği Abīdī ve Anī dahı eyidür” (Kaf-zade, s. 8b) Yukarıdaki not Beg-zade Ali’nin şu beyti kenarında kayıtlıdır:

“lūlesi anun dehendür su dili

dil döker her kim ki olsa rû-be-rû” (Kayabaşı, 1997, s. 148)

Der-kenarda “dil dökmek” deyimini Ani’nin de kullandığı ifade edilmesine rağmen Ani’den seçilen beyitler arasında bu deyim kullanıldığı bir beyte rastlanılmamıştır. Yalnız dökmek fiilinin benzerliği cihetiyle aşağıdaki beyit kast edilmiş olabilir:

“gözlerüm ey lāle-ruh hicründe kanlar dökdiler

Meclis-i derd ü belāya erguvānlar dökdiler” (Kayabaşı, 1997, s. 161)

Yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere “dil dökmek” yerine “kan dökmek” kullanılmıştır Abidi’nin beyti ise “dil dökmek” deyiminin şiir içinde kullanılışına güzel bir örnektir:

“ey ‘abīdī seyl-i eşkümden haber almağıçün

cūylar deryāya turmazlar dökeler tatlı dil” (Kayabaşı, 1997, s. 394)

8. "dâne düşürmek" Der-kenar: "dâne düşürmeği Hâleti efendi "mihr ü ümem'de Nâdirî efendi "şeb-nem'de Nev'î-zâde "âh-i şerernâk'de eyitmişdür" (Kaf-zade, s. 13b) Der-kenar, Baki'nin aşağıdaki beyti yanına yazılmıştır.

"bulursun anı mürğ-i beyzâ-i polad-ı nusretdür

'aceb mi dâne düşürse elinde tîg-i bürrânî" (Kayabaşı, 1997, s. 172)

Baki, "dâne düşürmek" deyimini "tîg" sözcüğü ile birlikte kullanmıştır. Azmi-zade Haleti de aşağıdaki beytinde deymi Baki'ye yakın bir şekilde kullandığını görmekteyiz:

"ana üstâd-ı ezel virmiş bu denlü âb u tâb

dâne düşürse n'ola tîg-i şeh-i hâveristân" (Kayabaşı, 1997, s. 228)

Nev'i-zade Atayı "dâne düşürmek" deymi yerine "dürr döker" deyimini kullanmıştır. Atayı'nin ayrıca "tîg" kelimesini de kullandığını görmekteyiz.

Atayı'nin beyti:

"süz-ı 'aşk ile olaldan mübtelâ-yı muhrika

şem'-i meclis subha dek yanar tutuşur dürr döker" (Kayabaşı, 1997, s. 414)

Nadiri de "dâne düşürmek" deyimini şu şekilde kullanmıştır:

"ber-bâd idince harmen-i hürşîdi âh-ı dil

her dâne düşdi bir tarafa sanmanuz nücûm" (Kayabaşı, 1997, s. 524)

9. "geceyi gündüze katmak" Der-kenar: "geceyi gündüze katmağı Necâtî "bahâr"da Yahya Beg

"piri"de eyidür" (Kaf-zade, s. 9b) Bu der-kenar Emri'nin aşağıdaki beytinin kenarına yazılmıştır.

"geceyi gündüze katıp geliyor

ruhuna hattı 'anber-efşânun" (Kayabaşı, 1997, s. 152)

Necati'nin aşağıdaki beytinde "geceyi gündüze katıp gelen" bahardır:

"çiçek ile çemen sohbetini eylemeğe

giceyi gündüze katup gelen bahârı görün" (Kayabaşı, 1997, s. 540)

Yahya Bey'in aşağıdaki beytinde "geceyi gündüze katıp gelen" eceldir.

"giceyi gündüze katup ecelün geldi senün

ya'ni ey pîr siyâhiken ağardı sakalun" (Kayabaşı, 1997, s. 607)

10. "göze ak düşme" Der-kenar: "göze ak düşmeği Hâverî "habâb"da Birrî dahi "nergis ü berf"de eyidür" (Kaf-zade, s. 8b) Derkenar, Emri'nin aşağıdaki beyti kenarına kaydedilmiştir:

"dürr-i dendânın içün giryeden ey pāk güher

sadefün gözine ak düşdi degüldür güher" (Kayabaşı, 1997, s. 150)

Haveri, "ak düşmek" yerine "ağarmaka fiilini tercih etmiştir. Haveri'nin beyti:

“yaşum revān olup akar gamunla āb gibi

ağardı ağlamadan gözlerüm habāb gibi” (Kayabaşı, 1997, s. 280)

Kaf-zade Fa’izi der-kenarda adını verdiği Birri’yi nedense tezkiresine almamıştır.

11. “göz boyamak” Der-kenar: “ göz boyamağı Nev’î efendi “bāde”de Vezni “kahhāl”de eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 12b) Bu der-kenar Baki’nin aşağıdaki beyti yanına kaydedilmiştir:

“güher-i fursâtı aldurma sakın devr-i felek

şim ü zerle gözünü boyamasun nergis- var” (Kayabaşı, 1997, s. 165)

Vezni, aşağıdaki beyitte “ göz boyamak” deyimini gerçek anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan Baki’nin beyti ile farklılık arz eder. Vezni’nin beyti:

“cılā vir çeşm-i cāma hāk-pāy-i dil-rübā ile

sakın kehhāller gözün boyarlar tütīyā ile” (Kayabaşı, 1997, s. 589)

Nev’i de “göz boyamak” deyimini Baki’nin yukarıdaki beytine yakın bir şekilde ifade etmiştir.

Nev’i’nin beyti:

“bir iki cāmla boyadı gözümüz

çāre yok mugbeçeyle bāzāra (Kayabaşı, 1997, s. 579)

12. “göz gözü görmemek” Der-kenar: “Hāleti efendi de böyle söylemişdür” (Kaf-zade, s. 7b)

Bu derkenar Azeri Çelebi’nin aşağıdaki beyti yanında yer almaktadır:

“birbirine eyleyemezdi nigāh

görmezdi göz gözi bî-iştibāh” (Kayabaşı, 1997, s. 144)

Haleti, deyim olumsuzluk ekini çıkartarak kullanmıştır. Bu yönü ile Azeri Çelebi’nin kullanımından farklıdır. Haleti’nin beyti:

“gidip zalām-i şitā yine göz gözi gördi

harīm-i bāgda yir yir açıldı nergisler” (Kayabaşı, 1997, s. 226)

13. “göz kulak olmak” Der-kenar: “göz kulag olmağı Ahî “gül ü nergis”de Bākî efendi “hātem”de Hāletî “ na‘l u dāg”da Hayālî “ encüm ü hilāl”de Cem‘î “kebk ü na‘lçe”de eyitmişlerdür mahallinde mezkûrdur” (Kaf-zade, s. 10a) Bu derkenar, Umidi’nin aşağıdaki beyti yanında not edilmiştir:

“senünçün göz kulag olmuşdur ey meh

habāb-ı bāde ile sāgar-ı mey (Kayabaşı, 1997, s. 156)

“göz kulak olmak” deyimini Ahi aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“kandesin ey serv kim bāgun gül ile nergisi

göz kulak olmuşdurursun serv-i bālādur sana (Kayabaşı, 1997, s. 164)

Baki “göz kulak olmak” deyimini aşağıdaki biçimde kullanmıştır:

“göz kulag oldu ser-a-ser gözedür âfâkı
bulalı kurb-ı vezir-i şeh-i kişver hâtem” (Kayabaşı, 1997, s. 169)

Sanevber-zade Haleti “göz kulak olmak” deyimini daha farklı bir biçimde kullanmıştır:

“ko başdan ayağa cism-i nizârun na‘l u dag itsün
sana ey nûr-i didem her taraftan göz kulag olsun” (Kayabaşı, 1997, s. 222)

Hayali Bey aşağıdaki beyitte aynı deymi kullanmıştır.

“âteş-i âh-i hayâlî yakmaya çarhı diyü
encüm ile mâh-ı nev oldı felekde göz kulag” (Kayabaşı, 1997, s. 288)

Lem’i “göz kulak olmak” deyimini aşağıdaki beytinde kullanmıştır.

“hazer kılsun ol meh ayağına yüz sürmesin a‘da
nişân-ı na‘lçe ayla kevkebinî göz kulag itsün” (Kayabaşı, 1997, s. 481)

14. “gün göstermek” Der-kenar: “gün göstermeği Emrî ve ‘Abdî dahı eyitmişlerdür mahallinde mezkûrdur (Kaf-zade, s. 6a)” Der-kenar Kemal Paşazade’nin aşağıdaki beyti kenarına yazılmıştır.

“gözlerümde gizleyen gün yüzünü zülfün degül
bana gün göstermeyen baht-ı siyâhumdur benüm” (Kayabaşı, 1997, s. 137)

Emri, aşağıdaki beyitte Kemal Paşa-zade gibi deyim olumsuz şeklini kullanmıştır:

“tîr-dilsin ey şeb-i gam dūd-ı âhumsın meğer
bana gün göstermedün baht-ı siyâhumsın meğer” (Kayabaşı, 1997, s. 151)

Abidi ise aynı deyim olumlu şeklini kullanmıştır. Ayrıca Kemal paşa-zade ve Emri’deki ettirgenlik de Abidi’nin beytinde yer almamaktadır. Abidi’nin beyti:

“ey ‘abîdî hasret-i la‘l-ı leb-i cânânla
zulmet-i gamda kalur görmedi âb-ı hayât” (Kayabaşı, 1997, s. 390)

15. “kenar çizmek, kıyı çizmek” Derkenar: “kenâr çizmeği âşık “cüy”da riyyâzî “hilâl”de eyidür mahallinde mzkûrdur” (Kaf-zade, s. 11b) Bu derkenar Ahi’nin aşağıdaki beyti yanına yazılmıştır.

Ahi’nin beyti:

“götürüb nokta gibi ortaya itdi beni çarh
başladı kendi kıyı çizmeğe pergâr gibi” (Kayabaşı, 1997, s. 163)

Derenarda adı anılan Aşık mahlasını kullanan şair, Zübdetü'l-eş'ar’ın eldeki nüshalarında bulunamadı. Kassab-zade Rızayî “kıyı çizmek” deyimini aşağıdaki beytinde işlemiştir:

“dün gice kaşun içün olıcak kıl ile kall

gelmedi ortaya mäh kıyı çizdi hilâl” (Kayabaşı, 1997, s. 310)

16. “kulağına koydı” Der-kenar: “kulağına ne koyduyu revānī “sūrahi ve cām”ında eyitmişdür mahallinde mezkûrdur camî’ü’l-hurûf dahı bu gûne eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 10a) Yukarıdaki derkenar Emrî’nin şu beyti kenarına yazılmıştır. Emrî’nin beyti:

“gül ‘andelibe karşı yüzün durdı bāgda

kim bile jâleler ne koyupdur kulağına” (Kayabaşı, 1997, s. 155)

Revani, ”ne koydu kulağına “ yerine “nesne koyupdur” şeklinde kullanmıştır. Ayrıca Revani’nin beytinde Emrî’de olduğu gibi bir istifhama rastlanmaktadır. Revani’nin beyti:

“bezm ehlinde tolaşddı gice yar için kadeh

benzer sūrāhi nesne koyuptur kulağına” (Kayabaşı, 1997, s. 324)

Der-kenarda camî’ül-huruf olarak geçen şair Fa’izi’nin kendisidir. Sözlük anlamı mecmuayı tertip eden, derleyen manasına gelen camî’ül-huruf ibaresini Fa’izi eserinde sık sık kullanmaktadır. (Kaf-zade, s. 10a)

Fa’izi’nin beyti:

“sirişk-i çeşmüme öykünmek istermiş niye bilmem

kulağına ne koydı cûlar deryâ-yı ‘ummânun” (Kaf-zade, s. 10a)

17. “ ne yeller esti” Der-kenar: “ ne yelelr esdi geldüğü Zâtî “bûy-ı zülf”de ve “gubâr”da ve “taht-ı süleymân”da eyidür camî’ü’l- hurûf “zevk-i mey”de eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 11b) Bu derkenar Ahi’nin şu beyti kenarında bulunmaktadır:

“gül-i ter gibi meyi idüp sabāya

ne yeller esdi geldük bu yana” (Kayabaşı, 1997, s. 163)

18. “sana düşen” Der-kenar:” sana düşeni haşimi çelebi “çāh”da eyitmişdür “ (Kaf-zade, s. 10a)

“düşeyin hāk-i pâyüne ko beni

dostum sende gör sana düşeni” (Kayabaşı, 1997, s. 156)

Haşimi, “sana düşen” deyimini şu şekilde kullanmıştır:

“ta’ n idüp didüm dil-i agyârı hoş tutmak neden

andan ey çāh-ı zenāhdan sana bu mıdır düşen” (Kayabaşı, 1997, s. 597)

19. “tahrik etmek” Der-kenar: “tahriki bunlar bir yerde dahi ve Zâtî ve bākî ve Nihānî ve Edībî dahı eyidüpşu’ārâ-yı ‘asr işitmişler” (Kaf-zade, s. 6a) Bu derkenar Kemal Paşa-zade’nin aşağıdaki beyti kenarına yazılmıştır.

Kemal Paşa-zade’nin beyti:

“bülbul niyāza başladı sen nāz kıl diyü

gölşende gül budağını tahrik ider sabā” (Kayabaşı, 1997, s. 137)

Fa'izi, derkenarda “tahrik eder”i Zati'nin kullandığını söylemiş olmasına rağmen Zati'nin adı geçen deyimini kullandığı beytini eserine almamıştır. Tahrik etmek deyimini Edibi şöyle kullanmıştır:

“yine tahrik idüp ol mutrib-i gül çehre evtârı
gice aglatdı bezm-i meyde uşşâk-ı dil-efgâr” (Kayabaşı, 1997, s. 142)

Baki'nin tahrik etmeyi kullandığı beyti:

“ey sabâ zülf-i perîşânını tahrik itdün
bu kadar fitne vü aşûba sen oldun bâdî” (Kayabaşı, 1997, s. 200)

Nihali de “tahrik etem” deyimini kullanmıştır:

“Şemşîr-i yâr katlümûze niyyet itmesün
tahrik iderse eller anı hiddet itmesün” (Kayabaşı, 1997, s. 582)

20. “terazu ile yürümek” Derkenar: “terazu ile yürümeği riyâzî çelebi “muhabbet”de Nev'i-zâde “cân-bâz”da Edrî efendi “âb”da ve “dünya”da eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 12b) Derenarda Riyazi Efendi'nin “terazu ile yürür” deyimini kullandığı belirtilmiş olmasına rağmen Fa'izi adı geçen deyimini kullandığı beyti eserine almamıştır. Buna karşılık Baki'nin terazu ile yürümek deyimini kullandığı bir beyit Fa'izi tarafından seçilmiştir.

Baki'nin beyti:

“nücûm içinde süreyyâ terazu ile yürür
ki sadır olmaya eyyâm-ı devletinde vebâl” (Kayabaşı, 1997, s. 167)

Yine der-kenarda adı geçmesine rağmen Edri'yi ulaşılabilen nüshalarda bulunamadı. Nev'i-zade'nin “terazu ile yürür” deyimini kullandığı beyti:

Sacun selâsili havf ile ey şeh-i tannâz
resende şimdi terâzû ile yürür cân-bâz” (Kayabaşı, 1997, s. 414)

21. “üstüne düşmek” Der-kenar: üsütüne düşmeği Bâkî efendi dahı eyidür” (Kaf-zade, s. 10a) Bu derkenar Emri'nin aşağıdaki beyti yanına yazılmıştır:

“ruhsâr-ı yâre benzemese berg-i lâleler
gülşende böyle üstüne düşmezdi jâleler” (Kayabaşı, 1997, s. 156)

Baki'nin “üstüne düşmek” deyimini kullanımı Emri'ninkinden farklıdır. Emri'nin beyti:

“üstüne düşmez ne denlü mest olursa zâhidâ
böyle istignâ virilmiş ‘âşık-ı dürdî-keşe” (Kayabaşı, 1997, s. 197)

22. “Üstüne kılıç tutmak” Der-kenar: “ üstüne kılıç tutmağı Hüdayî “genc”de eyidür “mirrih”de ve “ebr”de dahı eyitmişlerdür. (Kaf-zade, s. 14b)Bu derkenar Baki'nin aşağıdaki beyti kenarına yazılmıştır:

“devrinde güle n'îçün olur bende benefşe

üstine kılıçlar mı tutar sevsen-i azād” (Kayabaşı, 1997, s. 176)

Hüdayi’nin üç ayrı şiirinde bu deyimini kullandığını belirtmesine rağmen Faizi eserine bu beyitlerden yalnız birisini almış görünmektedir.

Hüdayi’nin beyti:

“üstine yoksa kılıçlar mı tutar ebrûların

çeşm-i cellâdun ni’içün kanlar döker kan üstine (Kayabaşı, 1997, s. 602)

23. “yerin kulağı var” Der-kenar: “yirün kulağı varı emri be Bâkî efendi dahı eyitmişdür mahallinde mezkûrdur” (Kaf-zade, s. 5b) Bu der-kenar Ahmed Paşa’nın aşağıdaki beyti kenarına yazılmıştır:

“güş-ı benefşeden sakın ey ‘andelîb-i mest

gel hüsnî râzın açma ki yirün kulağı var (Kayabaşı, 1997, s. 135)

“yerin kulağı var” deyimini Emri de kullanmıştır. Emri’ adı geçen deyim aşağıdaki beyitte kullanmıştır:

“benzetme nakş-ı pây-ı yâre yir gülün

şâyed işide incine yirin kulağı var” (Kayabaşı, 1997, s. 150)

Baki, “yerin kulağı var” deyimini aşağıdaki beyitte kullanmıştır. Baki’nin beyti:

“âh itme na‘l-ı ıssı nişânın görüp dilâ

şâyed kimesne işide yirün kulağı var” (Kayabaşı, 1997, s. 176)

b. Bazı Halk İnançlarının Şiirde Kullanımı ile İlgili Derkenarlar

1. “cennette gece olmaması” Der-kenar: “cennette şeb olmadığı Necâtî ve Bâkî dahı eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 5b) Bu derkenar Ahmed Paşa’nın aşağıdaki beyti kenarına yazılmıştır:

“zülf-i siyeh olmazsa yüzünden ‘aceb olmaz

o cennet-i Firdevs durur anda şeb olmaz” (Kayabaşı, 1997, s. 135)

Necati Bey “cennette gece olmaması” tabirini aşağıdaki beytinde kullanmıştır:

“cennette gice olmadığı istimâ idüp

kasd itdügüm uzun giceyi mahv ider bahâr” (Kayabaşı, 1997, s. 532)

Baki aynı inancı aşağıdaki beytinde işlemiştir:

“n’ola müdâm eser olmazsa hiç ol serv-kâmetde

şeb olmaz hep ser-â-ser rûz olur dirler kıyâmetde” (Kayabaşı, 1997, s. 195)

2. Hale vü baran:

“gül yüzünde hat belürse gözlerüm giryân olur

hâle görünse kenâr-ı mähda bârân olur” (Kayabaşı, 1997, s. 137)

Kemal Paşa-zade'nin yukarıdaki beytinde: Sevgilinin güle teşbih edilen yüzünde beliren ayva tüylerinin aşkın ağlamasının müsebbibi olduğu ifade edilmektedir. İkinci mısırda ayın etrafında hale olması yağmur yağacağına işaretir cümlesi ile birinci mısra açıklamış olur.

Fa'izi, Kemal Paşa-zade'nin bu beytinin kenarına Asa'fi adlı bir şairin şu Farsça beytini yazmıştır:

نیست یا که دید اینه در که هر تو رخ

“است باران دلیل نماید هاله نو مه چو” (Kaf-zade, s. 6a)

3.” Kadir gecesi suların akmaması” Derkenar: “şeb-i kadrde su akmadığı Hâleti efendi dahı eyitmişdür mahallinde mezkûrdur. (Kaf-zade, s. 5b)

Bu derkenar Ahmed Paşa'nın şu beyti kenarına yazılmıştır:

“vasluna irdi akmaz ise gözyaşı ahla

kadre irişdi sakın olursa ne var âb” (Kayabaşı, 1997, s. 135)

Haleti ‘de de benzer bir kullanım söz konusudur.

“vardı zülfüne karar itdi gönül gerçekmiş

şeb-i kadr içre turur dirlerdi âb-ı revân “ (Kayabaşı, 1997, s. 247)

c. Bazı fiillerin Orijinal kullanılışı ile ilgili derkenarlar:

1. “soymak” Der-kenar: “ Soymağı Bâkî efendi ve Sâmi ve Fuzûlî ve Usûlî dahı eyitmişdür. (Kaf-zade, s. 7a) Bu derkenar İshak Efendi'nin aşağıdaki beyti kenarında yer almaktadır:

“soyunup ‘aşkla mecnûn gibi ‘uryân oldum

Ki gelüp kimse yapışmaya benüm dâmenüme” (Kayabaşı, 1997, s. 145)

Der-kenarda adı geçen Baki, Fuzuli ve Usuli'den seçilen beytiler arasında “soyunmak” fiilinin kullanıldığı beyitlere ulaşılamadı. Zübdetü'l-eş'ar'ın ulaşabildiğimiz nüshalarında adı geçen şairlerden seçilen beyitlerde der-kenardaki bilgiye uygun bir seçime rastlanmamıştır.

Der-kenarlarda geçen kimi şairlerin beyitlerine Zündetü'l-eş'ar'ın mevcut nüshalarında ulaşamamışının iki neden olabileceği akla yakın görünmektedir. Birincisi eserin orijinal nüshası henüz bulunamadığından eldeki kopyalarda müstensih hatası olarak yer almadığı ya da Fa'izi, eserini tertip ederken kendi unutkanlığından dolayı bir kaç beyti eklemeyi ihmal ettiğini söylemek ihtimal dâhilinde görünmektedir.

Sami'nin beyti aşağıdadır:

“getürmedi ‘irâdet ‘aşka ‘âlem tekyegâhında

Soyınmuşdı olup ‘aşk ile ‘uryân kays leylânun” (Kayabaşı, 1997, s. 341)

2. “tokınmak” Der-kenar:” tokınmağı Emri dimişdür” (Kaf-zade, s. 8a) Bu der-kenar Aftabi'nin aşağıdaki beyti kenarında yer almaktadır:

“tokunmağı dir dil-i ‘uşşâk-ı perîşâna meğher

ol peri şâne ile zülfin anuñün taramaz” (Kayabaşı, 1997, s. 147)

Aynı fiili Emri şöyle kullanır:

“tokınur kalb-i ‘adūya iyi varur tīrūn

yüz çevirmez yine salsan güzelüm şemşīrūn” (Kayabaşı, 1997, s. 158)

“tokunmak” fiilini Emri de kullanmıştır. Emri’nin beyti:

“būlbūl o nāleler nedür yitmedi mi seng sana

ağzı tokındı mı gönce vū sūsenūn sana” (Kayabaşı, 1997, s. 154)

3.”yetişinceydi” Der-kenar: “yetişinceyi Kātibi “şarāb”da hāşimī çelebi “keyf”de eyidür” (Kaf-zade, s. 15b) Bu derkenar Baki’nin aşağıdaki beyti kenarına yazılmıştır:

“yetişinceydi hemān derdine ben bīmārun

mīve-i vaslına yārūn ni’ideyin irmez elūm” (Kayabaşı, 1997, s. 190)

Haşimi’den seçilen beytiler arasında adı geçen fiilin kullanıldığı beyte rastlanılmadı. Katibi’nin beyti aşağıdadır:

“ ne gam istse beni humār harāb”

yitişinceydi degül mi bāde-i nāb” (Kayabaşı, 1997, s. 466)

ç. İkilemelerin Kullanımı İle İlgili Der-kenarlar:

Zübdetü’l-eş’ar’da bu başlık altında işlenebilecek yalnızca bir tane derkenar bulunmaktadır. Derkenar: “pāre pāreyi Hūdāyī “sine-yi ‘aşk”da eyidür “sehbā” da dahı eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 9b) Bu der-kenar Emri’nin aşağıdaki beyti kenarına not düşülmüştür:

“sanman ki dökilür haber alınca yardan

peyk-i nesim önince olur pāre pāre gül” (Kayabaşı, 1997, s. 153)

İkileme konusunda Hūdāyī’den seçilen iki beyit aşağıdadır:

“olur her dem önince pāre pāre

yaraymadı gönlüm tīg-i yāre”

“cemālūni niçe yüzden görem diyen diller

şikeste āyīneler gibi pāre pāre gerek” (Kayabaşı, 1997, s. 601)

d. Teşbih Unsurlarının Kullanımı İle İlgili Der-kenarlar:

“serv-i gül endāmı Bākī efendi “kanlı elif”de dānişī “ten-i pūr-dāğ-ı mecnūn”da eyitmişdür mahallinde mezkūrdur cāmīu’l-hurūf dahı bu gūne eyitmişdür” (Kaf-zade, s. 7a)

Bu der-kenar Edibi’nin aşağıdaki beytinin kenarına kaydedilmiştir:

“sūrāhi benzedi meclisde bir serv-i gül-endāma

kadeh bir lāle-hadd nāzūk-tabī’at şūh-ı fettāne” (Kayabaşı, 1997, s. 142)

Baki, “serv-i gül-endamı” aşağıdaki beytinde kullanmıştır:

“hasret-i kaddün ile kanlu elifler çeksen

sîne her biri bir serv-i gül-endâm olsa” (Kayabaşı, 1997, s. 194)

Danişi'nin beyti:

“bâg-ı hüsn içre ‘aceb serv-i gül-endâm aldun

dâg-ı pür hûn ile zeyn ideli cânâ bedenün” (Kayabaşı, 1997, s. 293)

Zübdetü'l-Eş'ar'da Edebi Tankit

İslam kültürünün ortak malı olan şiirleri incelerken şairlerin bu ortak mirastan faydalanan ve mirasa katkıda bulunanlar olmak üzere temelde iki kısma ayırdığını görürüz. Revaçta olan her meta gibi şiir de geniş kitlelerin alakasını çekmiştir. Bu yoğun ilgi şiire olan bakışı olumlu yönde etkilemiş ve eli kalem tutan herkes şiir yazmaya heves etmiştir denilebilir. Her makam ve mevkiden binlerce şairin hünerlerini sergilediği klasik dünyada yazılan ilk tezkirelerde şairler padişahlardan başlayarak sıralanmıştır.

Fa'izi'nin bu amaçla yazdığı tezkiresinde kendisinden önceki tezkirelere kıyasla değişik bir yol izlediği görüyoruz. Faizi, günümüzde antoloji olarak adlandırılan bir eser meydana getirmiştir. Bu eser Faizi'nin ve dolayısı ile dâhil olduğu sosyal sınıfın şiire ve şaire bakış açısını gösteren bir derleme hususiyetini taşıdığı söylenebilir. Şairler hakkında sadece derkenarlarda not edilmiş derkenarlarda devrin şiir anlayışına ışık tutacak kimi kimi bilgilere rastlamak mümkün görünmektedir.

Fa'izi, Zübdetü'l-eş'ar'a aldığı şairler hakkında fazla bilgi vermemiştir. Fakat bazı şairlerin şiirleri kenarına düştüğü notlarla bir nevi tenkit yapmıştır diyebiliriz. Ali isimli bir şairin şiirinden seçtiği beyitleri kenarına şu notu düşmüştür.”mihr ü vefa mihr ü mah ve tuhfetü'l- uşşak ve ravzatü'l-tayyib nam dört kitabı vardır cümlesi görölüp kayda salih bir mısra'ı bulunamadı yazılan eş'ar birkaç divanından intihab olınmışdur” (Kaf-zade, s. 39a)

Der-kenardan da anlaşılacağı üzere Fa'izi, eserlerine aldığı şairlerin hemen hemen bütün eserlerini tetkik etmiş ve 17 yüzyılın şiir anlayışına göre bir seçim yapmıştır. Nitekim “ kayda salih bir mısra” ibaresi bu fikri desteklemektedir.

Ebu's-su'ud Efendi hakkında söylediği “merhum kalilü' şî'rdür” (Kaf-zade, s. 5b) ibaresi de Fa'izi'nin şiir tenkitine bir örnek teşkil edecek vaziyettedir. Birçok şairden yalnızca bir beyit almış ve bu beytin şairin tek güzel beyti olduğunu belirtmiştir. Tugrayi adlı şair hakkında şöyle bir tenkit cümlesi yer almaktadır:” bu beyt ab-ı ruy-ı cümle eş'arıdır “ (Kaf-zade, s. 60b)

Beg-zade Ali'nin aşağıdaki şiiri ile ilgili değerlendirmesi de ilgi çekicidir.

“gūyiyā bu çeşme bir sakka durur

rāh- hakda teşne eyler cüst u cu

lūlesi anun dehendür su dili

dil döker her kim ki olsa rû-be-rû

önüne kim gelse dir tarih için

ma-Hüseyn u Hasan aşkına su “ (Kaf-zade, s. 8b)

Der-kenar:” bu tarih Fuzuli namına şayiliğin nüsha-i divan-ı Fuzuli’ de bulunmayup mezbur ali’nin idüğün mezbur yitmiş sirkat ihbar itdüğünden bagdadidür bagdadi kafiyeye a’raf olması ana iktida olunup mezbure yazıldı” (Kaf-zade, s. 8b)

Der-kenardan da anlaşılacağı üzere, şiirin Fuzuli ‘nin olduğu hususunda genel bir kanaat olmasına rağmen Faizi, Fuzuli divanını tetkik etmiş divanda adı geçen şiirin olmadığını tespit etmiş ve mezkur şiirin Beg-zade Ali’ye ait olduğu kanaatine varmıştır. Bu misalden de anlaşıldığı gibi çok tanınmış şairler de olsa Fa’izi divanlarını inceleyip beyitleri yerinde tespit etmeden Zübdetü’l-eş’ar’ a almamıştır.

Fa’izi bazen de şiirlerin muhtevasına yönelik düşüncelerini derkenarda belirtmiştir. Azizi ‘nin aşağıdaki beyti ile ilgili görüşleri dikkat çekicidir:

“ gözün kan dökmeği ol gamze-i bi-dâddan görmüş

zihi hūnī ki merdüm-keşliği cellâddan görmüş “ (Kayabaşı, 1997, s. 403)

Fa’izi beyitteki ifade kudretini yetersiz görmüş ve beytin nasıl olması gerektiği hususundaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “ mısra-ı evvelde gamze-i celladdan diyüp sânde üstaddan dise münasib idi” (Kaf-zade, s. 65b) Alıntıda görüldüğü gibi Fa’izi bir münekkit gibi şiirin, klasik şiir anlayışı çerçevesinde nasıl olması gerektiğini açıklıyor.

Yine Haşimi Üsküdari’ nin ölümü üzerine Cinani-i Burrusevi’nin düşürdüğü tarihin kritiğini yapmış ve tarihin Sa’iye ait olabileceği ihtimalini dile getirmiştir. “Haşimi-i Burusevi bu güne tarih dimiştir Cihandan geçti gitdi” (Kaf-zade, s. 11a)

Der-kenar: “ gitti yerine geçdi gerekdür ve aslında öyledür Riyazi tezkiretü’ş- şu’arasında Sa’i nakkaşundur dimişdür. (Kaf-zade, s. 11b) Der-kenardan da anlaşılacağı üzere Faizi, kendi görüşünü desteklemek için Riyaziyi kaynak olarak göstermiştir. Zübdetü’l-eş’ar’ ın bir nazire mecmuası hususiyeti taşıdığı bazı kaynaklar tarafından dile getirildiğini görmek mümkündür (Gibb, 1905, s. 203). Fa’izi farklı şairlerden benzer konuları işleyen şiirler seçmeye dikkat ettiğini daha önce dile getirilmişti. Zübdetü’l-eş’ar’a aldığı bazı beyitlerin yanında o beyitleri tazmin eden şairlerin isimlerini ve beyitlerini bulmak mümkün olmaktadır.

Yetim Ali Çelebi ‘nin aşağıdaki beyti bunlardan birisidir.

“post kaydını ko teni penbe-i dâgun bürüsün

iki yarıkda yüri aleme çal yuf borısın” (Kayabaşı, 1997, s. 605)

Der-kenar: “ bu mısra ‘ı nev’i-zâde dahı bu güne tazmin etmişdür.”

“lüle-ibegle afakı duhanun bürisin

iki yaprakla yüri aleme çal yuf borısın”

“lüleler hazır olub berg-i dühanun kurısın” (Kaf-zade, s. 114a)

Ruhi-i Bagdadi’den seçtiği bir beytin kenarında şu notu görmekteyiz: “ Baki efendi’nin mısra’ını tazmin itmişdür”

Yukarıdaki der-kenarda bahsi geçen beyit:

“hateminde la’l sanman ol meh-i na-mihriban

aşıkın kurban iderken sıçramışdur bir katre kan “ (Kayabaşı, 1997, s. 325)

Yine edebi tenkit açısından önemli iki bilgiyle karşılaşırız. Klasik Türk Edebiyatının zirve şahsiyetlerinden Baki ile ilgili ilginç iki bilgiyi Zübdetü'l-eş'ar' da bulmak mümkündür. Birincisi Enveri'nin aşağıdaki beyti kenarında adı geçen beyti Baki'nin tevarüd ettiği belirtilmiştir. Enveri'nin beyti:

“Ebrûların gamın ki dil-i na-tüvan çeker

Benzer şu pehlivâne ki iki kemân çeker “ (Kayabaşı, 1997, s. 159)

Tevarüd: Arka arkaya gelme, iki şairin birbirlerinden habersiz olarak aynı mısra'ı veya söylemeleri anlamına gelmektedir (Durmuş, 2011). Enveri'nin beyti ile ilgili Baki hakkında yumuşak bir üslup kullanmasına karşılık Kemal Paşa-zade' nin aşağıdaki beyti ile ilgili ifadeleri daha serttir.

“hatt degidür görünen müşk saçılmış yüzine

silkicek bad-ı sabâ zülf-i siyeykâr etegin “ (Kayabaşı, 1997, s. 138)

Fa'izi bu beytin kenarına şu notu düşmüştür:“bu beyti Baki efendi tahrif itmiştir”

(Kaf-zade, s. 6a)

Yukarıdaki dipnottan da anlaşılacağı üzere Faizi bir nevi münekkitt nazarıyla şairleri değerlendirmektedir. Kendi ölçülerine göre bir kısım hükümler verdiğini görmekteyiz. Bu hükümlerdeki isabetinden ziyade o dönemin şiirine ve şaire bakış açısını yansıtmaları açısından büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

Zübdetü'l-eş'ar çok fazla nesre yer vermeyen antoloji niteliğinde bir tezkiredir. Bununla birlikte kimi beyitlerin yanına düştüğü notlar ve seçtiği şairler dönemi hakkında ilginç verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bütün tezkire yazarları tarafından büyük şair kabul edilen şahıslara Fa'izi de değer vermiş Fuzuli, Baki gibi şairlerden yüksek miktarda şiir seçmiştir. Bunun yanında diğer tezkirelerde adı geçmeyen onlarca şaire tezkiresinde yer vererek oldukça kuşatıcı bir eser oluşturmaya çalışmıştır. Kimi şairlerin isimlerini ve eserlerinin isimlerini, şiir örneklerini yalnızca Kafzade Fa'izi'nin eserinde görmek mümkündür. Kaf-zade Fa'izi şiir seçimini yaparken oldukça dikkatli davranmış, şairlerin divanlarını tetkik ederken birbirleriyle mukayese etmiş ve bu itinalı çalışmanın sonuçlarını antoloji şeklinde bir araya getirmiştir. Bu yönüyle Kaf-zade Fa'izi' ye döneminin münekkidi nazarıyla bakabiliriz. Şüphesiz Zübdetü'l-eş'arı okuyan devrin şiir yazmaya istekli gençleri bir anda yüzlerce şairin seçme beyitleri ile karşılaşmıştır. Eser dikkatli incelendiğinde şairler arasındaki etkileşim daha iyi anlaşılabilmesi mümkün olmaktadır. Zübdetü'l-eş'ar, çok uzun açıklamalar yapmadan döneminin hatta Klasik Türk edebiyatının şiir zevki hakkında önemli ölçütler sunmuş, dönemin şiire ve şaire bakışını sağlıklı bir biçimde günümüze aktarmıştır.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve deyimler Sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Durmuş, İ. (2011). Tevarüd. *İslam Ansiklopedisi* (s. 582-583). İçinde, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gibb, E. (1905). *A History of ottoman poetry CIII*. Luzac and Company.
- İpekten, H. (1988). *Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaf-zade, F. (1623). Zübdedü'l-eşar. *Süleymaniye Kütüphanesi No.1877*
- Kayabaşı, B. (1997). *Kafzade Faizi'nin Zübdetü'l-eşar'ı*. İnönü Üniversitesi Basılmamaış Doktora Tezi.
- Küçük, S. (2001). Kafzade faizi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 162-163). İçinde, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nevi-zade, A. (H.1268). *Hadikatu'l-hakaık fi- tekmileti's-şakaık*.